

Násilí jako strategie zájmových skupin

Autor: Aneta Valterová
Email: valterov@fss.muni.cz

Violence as a strategy of interests groups

While many articles focus on the use of violence by specific types of interest groups, such as terrorist groups or gangs, the literature focusing on the more general topic of violence as a strategy of interest groups is relatively scarce. This article is aiming at finding suitable definitions of both interest groups and violence and answering some basic questions related to this topic. Both the types of interest groups using violence as a strategy and the types of violence that can be used as an interest group strategy are addressed. Based on the conclusions of the first part, a typology of groups using violence is introduced. Along with the theoretical conclusions, examples of real life interest groups using violence as a strategy are presented in the text.

Násilí je po století využíváno jako nástroj pro dosažení (nejen) politické moci a v mnoha kulturách, či celých civilizacích představovalo dokonce nástroj hlavní. Jako takové je násilí předmětem množství vědeckých studií snad všech sociálně vědních oborů. I tento článek se bude zabývat násilím, a to konkrétně násilím jako jednou ze strategií, které zájmové skupiny využívají k dosažení svých cílů. Oproti textům, které se soustředí na strategie zájmových skupin obecně, či na „nenásilné“ strategie jako lobování či mobilizace členské základy, se tedy budeme soustředit pouze na násilí jako specifickou formu prosazování zájmu. Naopak oproti textům věnovaným obecně kolektivnímu násilí se zaměříme pouze na specifický typ nositele tohoto násilí, zájmovou skupinu.

Jedná se o téma, které je v českých zemích i zahraniční jako celek téměř nezpracované, a to i přes to, že existují desítky či stovky studií k jeho jednotlivým aspektům, především využívání násilí konkrétními typy zájmových skupin, typicky např. teroristickými skupinami.^{1,2} Problematika násilí jako strategie zájmových skupin totiž naráží na tři poměrně zásadní definiční problémy: Co považujeme za násilí, jaké jednání zájmových skupin zařadíme mezi strategie, a nakonec, co vlastně míníme zájmovou skupinou. Pokud bychom pracovali s těmito pojmy v jejich širších pojetích, bylo by celé téma natolik heterogenní, že by nemělo smysl se jím na takto omezeném prostoru, a možná ani v rámci textů výrazně rozsáhlejších, vůbec zabývat.

Prvním z cílů tohoto článku je najít taková vymezení výše uvedených jevů, která jsou použitelná pro zkoumání násilí jako strategie zájmových skupin. Druhým cílem je nalezení odpovědi na otázky, jaké

typy zájmových skupin využívají násilí jako strategii a které typy či formy násilí mohou být využity jako strategie zájmových skupin. Na základě vymezení definic a zvážení možnosti využití jednotlivých typů násilí jako se v další části textu pokusíme navrhnout typologii zájmových skupin využívajících násilí jako strategii. Součástí textu proto jsou také příklady konkrétních zájmových skupin využívajících násilí k prosazování svých zájmů, sloužící pro ilustraci teoretických závěrů.

Význam pojmů násilí i zájmová skupina je výrazně podmíněn kontextem, v němž je uplatňován. Z tohoto důvodu se budeme soustředit primárně na skupiny působící v rámci „západních“ demokratických zemí, v rámci huntingtonovské západní civilizace. I přesto však text tohoto rozsahu nemůže aspirovat na komplexní analýzu celého tématu násilí a zájmových skupin. Jde nám spíše o představení tohoto v obecné rovině zatím téměř zcela nezpracovaného tématu. Text by tak měl napomoci systematizaci studia strategií zájmových skupin spočívajících v násilí nebo jej zahrnujících.

Hledání vhodných definic

Vymezení zájmové skupiny

Problematika definice zájmových skupin jako takových je v politologii rozsáhle zpracovaná, přesto (či spíš právě proto) neexistuje žádná universálně přijímaná definice, ale naopak celá řada různých přístupů i konkrétních vymezení. V tomto článku vyjdeme z jedné z nejvíce uznávaných definic, a to definice Ulricha von Alemanna, podle nějž jsou zájmové skupiny „dobrovolně utvářené jednotky s určitými cíli a s určitým – na dělbě práce spočívajícím – vnitřním členěním (organizací), které se snaží uskutečnit individuální, materiální a ideové zájmy svých členů ve smyslu potřeb, užitek a ospravedlnění, přičemž to dělají uvnitř sociální jednotky ... a / nebo vůči jiným skupinám, organizacím a institucím...“ (cit. dle Fiala 1999: 57) Ve srovnání s některými dalšími klasickými definicemi, je tato dostatečně úzká, aby umožňovala konceptualizaci a operacionalizaci, zároveň ale není natolik úzká, aby vylučovala zahrnutí některých typů zájmových skupin.³ Alemannova definice obsahuje dva klíčové body: požadavek dobrovolnosti a organizace.

Požadavek vnitřního členění, tedy organizace, s sebou implicitně nese i podmínku určité trvalosti. Za zájmové skupiny nebudeme považovat spontánně vzniklé skupiny, např. vzpoury či demonstrace, které sice také vykazují určitou „strukturu“, ovšem pouze relativní a nestálou, v daném okamžiku vytvořenou a záhy se rozpadající. (Říchová 2000: 67) Toto rozlišení je pro naše účely důležité vzhledem k tomu, že právě spontánně vzniklá uskupení se často stávají nositeli násilí.

Druhým klíčovým bodem je požadavek dobrovolnosti. Tento požadavek je, dle našeho názoru, potřeba chápat ve smyslu dobrovolné volby stát se členem, případně ukončit členství z právního

hlediska.4 Z tohoto pohledu nás tedy nezajímají např. sociální tlaky, díky kterým může být pro jednotlivce existence mimo skupinu (např. církev) zcela nepředstavitelná. Neexistuje-li z právního hlediska povinnost členství ve skupině, je tedy tato podmínka splněna. Naopak podmínku dobrovolnosti nemůžeme považovat za splněnou v takových případech, kdy se jednatel sice může vyvázat z členství ve skupině, ovšem pouze stane-li se členem skupiny jiné (např. změna státního občanství, státy, v nichž platí povinnost vyznání víry atd.). Za zájmové skupiny tedy nepovažuje státy, ale např. ani rodinu.

Specifickým problémem z hlediska vymezení zájmových skupin jsou byrokratické instituce, armáda a ekonomické subjekty (obchodní společnosti), protože tato uskupení de facto splňují kritérium dobrovolnosti i organizace. Přestože tyto instituce nejsou zpravidla mezi zájmové skupiny řazeny, v určitém smyslu mohou odpovídat Alemannově definici zájmových skupin: Lze totiž argumentovat tím, že se tyto instituce mohou za určitých okolností „snažit pro své členy uskutečnit individuální, materiální a ideové zájmy svých členů“, tedy že byrokracie za určitých okolností může prosazovat své vlastní zájmy. (blíže viz Keller 2007) Přesto se domníváme, že tento typ institucí nelze mezi zájmové skupiny na základě Alemannovy definice zařadit, protože jejich primárním účelem není obhajoba zájmů vlastních členů, ale obhajoba šířeji (v případě byrokratických institucí a armády) případně úžeji (obchodní společnosti) definované skupiny. Zájmy členů, resp. zaměstnanců, resp. motivy, proč se stávají členy instituce (tedy např. hmotné zabezpečení, uspokojení z práce atd.) se tedy a priori neshodují s cíli celé organizace.5

Ještě komplikovanější otázkou je, zda můžeme za zájmové skupiny považovat například ilegální organizace zaměřené na prodej drog. Vztah mezi skupinou (resp. jejím vedením) a členy se ve většině případů bude podobat vztahu mezi zaměstnanci, resp. zaměstnavateli, řídí se ale nikoli vnějšími normami (pracovním právem), ale výhradně vnitřními normami skupiny. Z tohoto důvodu je v tomto textu řadíme mezi zájmové skupiny, byť s vědomím, že se jedná o klasifikaci poněkud problematickou a do značné míry závislou na konkrétní podobě jednotlivých organizací.

Naopak za zájmové skupiny nepovažujeme politické strany, přestože i ty, přinejmenším za určitých okolností, splňují výše uvedenou definici. V tomto případě se budeme řídit přístupem převládajícím v odborné literatuře, který mezi zájmovými skupinami a politickými stranami rozlišuje. (blíže viz Fiala, Strmiska 1998)

Vymezení strategií

Dalším definičním problémem je pojem strategie. Sociologický slovník ji definuje jako „rozhodnutí nebo sekvence rozhodnutí vedoucí k dosažení cíle“. (Jandourek 2001: 240) Jinými slovy, strategii chápeme jako plánované (realizované či nerealizované) jednání směřující (přímo či nepřímo) k dosažení určitého cíle, prosazení určitého zájmu.6 Je tedy zřejmé, že vymezení strategii úzce souvisí s definicí zájmů. Klasická definice zájmu od Maxe Webera (zájem jako „čistě účelová orientace jednání jednotlivců podle stejnorodých očekávání“ citováno dle Fiala 1999: 52) nám není příliš platná vzhledem ke svému zaměření na jednotlivce i obtížné operacionalizaci.

Vcelku vyhovující definici⁷ nabízejí David a Julia Jaryovi (1991: 321), kteří zájem, resp. zájmy definují jako „konkrétní společenský výstup ve prospěch konkrétního jednotlivce nebo skupiny. Tyto zájmy mohou být ty, které si člověk nebo skupina uvědomuje a snaží se jich dosáhnout, nebo takové, které jsou identifikovány ostatními, včetně sociálních vědců, jako podvědomé nebo ‘objektivní’ zájmy, jichž si dotčené osoby nejsou vědomy“. Zájem ve spojitosti se zájmovou skupinou tedy můžeme pojmut dvěma základními způsoby: v užším pojetí za zájmy považujeme jasně definované, deklarované či skupinou alespoň vnímané (dílčí i hlavní) cíle zájmových skupin, v širším pojetí pak i nedefinované implicitní cíle, jichž si skupina není vědoma, případě cíle, které skupina nesleduje, nicméně by jejich dosažení bylo v její prospěch. Strategie skupiny, chápaná jako plánované jednání, ovšem může být spojena pouze s úžeji vymezenými zájmy.

Bude nás tedy zajímat násilí jako strategie, tedy plánované, nikoli spontánní násilí. Násilí sice může být v určitých krajních případech cílem samo o sobě, vzhledem ke své instrumentální povaze (Arendtová 1995: 35) ovšem častěji bude jen nástrojem k dosažení jiného cíle. Otázkou nyní je, jaké typy cílů lze dosáhnout násilím jako strategií. V obecné rovině lze rozlišit mezi zájmy a cíli zaměřenými dovnitř skupiny a ven mimo skupinu. Škála možných cílů zaměřených dovnitř skupiny je neobyčejně široká a heterogenní. Potenciál využití násilí při jejich prosazování závisí na celé řadě proměnných, jako je např. organizace skupiny, kulturní kontext v němž působí, psychologické motivace členů ke vstupu do skupiny atd.

Za typický cíl zájmových skupin zaměřený vně skupiny je tradičně považován vliv. (cit. Fiala, Strmiska 1998: 36) Edward Banfield (1961:4) ve své klasické práci *Political Influence* definoval různé typy vlivu v závislosti na prostředcích, které jsou pro jeho uplatňování používány. Jedná se o 1) vliv založený na pocitu povinnosti (autorita, respekt), 2) vliv založený na potřebě ovlivňovaného zavděčit se ovlivňujícímu (přátelství, laskavost), 3) vliv, jehož základem je zlepšení informovanosti nebo logiky ovlivňovaného (racionální přesvědčování), 4) vliv založený na změně vnímání ovlivňovaného, pokud jde o alternativy jednání nebo jeho hodnocení těchto alternativ, jinými prostředky než racionálním přesvědčováním (podvod, lest, rada) a nakonec 5) vliv založený na objektivní změně alternativ jednání ovlivňovaného, následkem čehož je mu buď úplně znemožněna volba alternativy neakceptovatelné pro ovlivňujícího (donucení) nebo je přiměn k tomu, aby vybral jako svou preferovanou (nebo nejméně nevyhovující) alternativu tu, kterou pro něj zvolil ovlivňující (pozitivní nebo negativní pobídky).

Které z těchto typů vlivu je možné spojit s násilím? Zcela jasný potenciál využití násilí vykazuje poslední, pátý Banfieldův typ vlivu, kdy násilí může být použito jak v rámci donucení, tak v rámci negativní pobídky. Naopak zcela vyloučený je v tomto smyslu druhý, třetí a také čtvrtý typ vlivu. Také v případě prvního z Banfieldových typů vlivu, tedy vlivu založeného na pocitu povinnosti, nepřipadá násilí jako přímý nástroj vykonávání vlivu. Určitou roli by zde mohlo hrát násilí při získávání autority či respektu, který může být v některých subkulturách založen právě na schopnosti osoby, k níž je autorita či respekt vztahován, vykonávat násilí. (viz výše *Gangy: násilí nejen jako strategie*) S prvním typem vlivu tedy souvisí násilí pouze nepřímo.

Vymezení násilí

Posledním klíčovým definičním problémem je násilí. Podobně jako u předchozích termínů, i v tomto případě je možné identifikovat celou řadu pojetí konceptu násilí a přístupů k jeho vymezení. Určité vodítko při definici násilí nám poskytuje Sociologický slovník, který pojem definuje následovně: „1. Jednorázové jednání, kterým jeden člověk druhému způsobí fyzickou silou nějakou škodu 2. Vliv vykonávaný na jedince v té oblasti morálky, která je vymezena právem a spravedlností (stát jako „organizované násilí“). 3. Ovlivňování lidí s cílem, aby nemohli rozvinout své potenciální tělesné a duševní schopnosti.“ (Jandourek 2001: 168) Je zřejmé, že druhý typ násilí není z našeho hlediska relevantní, protože je spojen s jiným typem organizací než jsou zájmové skupiny. Zbývající dvě definice jsou sice akceptovatelné, nicméně pro naše účely příliš široké: můžeme do nich totiž zahrnout např. i kontaktní sporty.

Další ze základních typologií násilí rozlišuje mezi násilím osobním, institucionálním a strukturálním. (blíže viz Mareš 2003) Institucionální a strukturální násilí jsou a priori spojeny s jinými typy institutů než jsou zájmové skupiny, především se státem a společností. Zájmová skupina může k jejich vytváření a udržování mimovolně či cíleně přispívat, nemůže je ale samovolně vytvářet za účelem prosazení svého zájmu. Z našeho pohledu bude klíčovým typem násilí osobní, definované jako „sociální interakce, která se vyznačuje jednostranným fyzickým prosazením nároků a očekávání nebo ještě jednodušeji bezprostřední tělesnou konfrontací. Je osobně či kolektivně přičitatelné, avšak není zaměřené pouze proti osobám (zdraví a životu), nýbrž i proti věcem (poškození nebo zničení).“ (Mareš 2003: 340)

Zřejmě nejpropracovanější typologii osobního (kolektivního) násilí vypracoval Charles Tilly (2003) ve své monografii *The Politics of Collective Violence*. Prvním z kritérií je míra koordinace mezi aktéry páchajícími násilí, tedy míra, do které jednájí individuálně či kolektivně. Druhým kritériem je míra krátkodobých škod, kdy na jednom konci pomyslné osy jsou nízké, na druhém vysoké škody. Tillym navržená typologie zahrnuje sedm typů násilí:

- **Násilné rituály:** alespoň jedna jasně definovaná a koordinovaná skupina sleduje známý scénář interakce, zahrnující poškození sebe sama nebo jiných v rámci soutěže o prvenství ve známé aréně (např. lynčování, války gangů, střety sportovních fanoušků). Jde o vysoce kolektivní jednání s vysokou mírou krátkodobých škod.
- **Koordinovaná destrukce:** osoby nebo organizace specializující se na užívání donucovacích prostředků přijmou program na zničení osob a/nebo objektů (např. válka, hromadná sebevražda, genocida, některé druhy terorismu). Tilly koordinovanou destrukci považuje po násilných rituálech za nejvíce kolektivní typ násilí, s vysokou mírou krátkodobých škod
- **Oportunismus:** jako výsledek obrany před rutinním sledováním a represí, jednotlivci nebo skupiny jednotlivců užívají prostředků s bezprostředním ničivým účinkem k dosažení obecně zakázaných cílů (např. únosy, pirátství atd.). Jedná se stále o kolektivní typ násilí (míra kolektivnosti je ale nižší než u předchozích dvou typů), opět s vysokou mírou krátkodobých škod.

- **Výtržnosti:** v rámci původně nenásilného shromáždění, dvě nebo více osob se začne navzájem napadat nebo napadat majetek těch druhých (např. barové rvačky, pouliční srážky, menší bitky sportovních fanoušků). Z kolektivních akcí jsou dle Tillyho výtržnosti charakteristické nejnižším stupněm kolektivnosti, ale stále s vysokou mírou krátkodobých škod.
- **Individuální agrese:** osamocený aktér (nebo několik vzájemně nezávislých aktérů) vstoupí do bezprostředně a dominantně destruktivní interakce s jiným aktérem (např. napadení, vandalismus, loupeže). Jedná se o jediný individuální typ násilí, s vysokou mírou krátkodobých škod.
- **Rozptýlené útoky:** v průběhu rozptýlené, v malém měřítku probíhající a obecně nenásilné interakce reaguje určitý počet účastníků na překážky, výzvy nebo omezení jednáním s poškozujícími účinky (např. sabotáž, žhářství, napadení úředních činitelů). Míra kolektivismu u tohoto typu násilí je dle Tillyho stejná jako u oportunistu, ovšem míra krátkodobých škod je v tomto případě nízká, resp. nižší.
- **Přerušená vyjednávání:** různé formy kolektivní akce generují odpor nebo rivalitu na niž jedna nebo více stran reagují jednáním, které poškozují osoby a / nebo objekty (např. demonstrace, vládní represe, vojenské převraty). Jednání spadající pod tento typ násilí se často projevují pouze jako hrozby násilí, někdy ale vedou k fyzickému poškození. Tento typ vyjednávání je na stejné úrovni kolektivnosti jako koordinovaná destrukce, míra krátkodobé škody je ale nízká, resp. nižší. (Tilly 2003: 23-25)

Násilí jako strategie zájmových skupin

Tillyho typologizace interpersonálního násilí lze využít jako výchozí bod pro studium násilí jako strategie zájmových skupin, i když právě při aplikaci na chování zájmových skupin se ukazují určité její limity. Podívejme se ale nejprve na to, který ze sedmi výše uvedených typů interpersonálního násilí přichází v úvahu jako strategie zájmových skupin.

Jako první můžeme vyloučit individuální agresi, která ze své povahy není kolektivní akcí. Proti tomu lze namítnout, že zájmové skupiny mohou využívat k dosažení svých cílů i strategie založené na individuálních akcích. Domníváme se ovšem, že taková jednání, byť prováděná individuálně, nesplňuje Tillyho podmínku osamoceného aktéra (případně vzájemně nezávislých aktérů). Aktér jednající v zájmu skupiny (plní samostatně strategii skupiny) jedná v první řadě jako její člen, byť v okamžiku akce nespolečně s dalšími členy.

Naopak mezi násilné rituály jako vysoce kolektivní akce můžeme zahrnout celou řadu příkladů násilných strategií zájmových skupin. Vzhledem k povaze násilných rituálů lze v podstatě každé

jednání této povahy, jehož aktérem je zájmová skupina, považovat za strategii. Splnění podmínky zařazení aktéra mezi zájmové skupiny ovšem není zcela jednoduché vzhledem k rozdílným přístupům k definování zájmových skupin (viz výše). Pro typologizaci konkrétního činu je také nutné určit, zda aktéři čin vykonávají jako členové skupiny, nebo v danou chvíli jednají např. jako příslušníci širšího společenství.

Ku Klux Klan - rituální násilné rituály

Ku Klux Klan (KKK) je označení, které využívají některé americké militantní organizace hlásící se k ideologii nadřazenosti bílé rasy. První organizace nesoucí toto jméno vznikla v roce 1865 v Tennessee, fungovala však jen několik let. V roce 1915 byla činnost obnovena a Ku Klux Klan se rozšířil po celém jihovýchodě USA. (Snell, Colledge 1989) Přestože dodnes existuje řada organizací nesoucích toto jméno, vrcholem působení tohoto hnutí byla dvacátá léta minulého století, kdy dosáhla až 4 miliónů členů. Některé organizace měly značný vliv na lokální politiku v místech svého působení a v některých státech pronikaly do politiky na úrovni státu. Mezi aktivity KKK historicky patří napadání, lynčování a ničení majetku černochů, imigrantů, katolíků, Židů, socialistů, odborářů atd., doplněné specifickou symbolikou (bílé kápě, hořící kříže). Přestože rituální násilí není nutně spojeno s rituálem jako obřadem, právě rituální násilí v podání KKK oba tyto jevy propojilo. (Maliňáková 2004)

Stejně výzvě čelíme i u koordinované destrukce a oportunistu. I v tomto případě lze předpokládat, že jednání spadající do tohoto typu interpersonálního násilí může být násilnou strategií, je-li aktérem zájmová skupina. Zatímco v předchozím případě se jako alternativní aktér vůči zájmové skupině nabízely skupiny bez norem,⁸ u koordinované destrukce se jedná především o stát či armádu. Alternativním aktérem v případě oportunistu je pak především jednotlivec.

Poněkud komplikovanější je kategorie výtržnosti. V tomto případě jsou možné dva přístupy:

a) Pod tento typ násilí nelze zařadit násilné strategie v užším slova smyslu (tedy využití násilí za účelem dosažení konkrétního cíle), protože násilí je v podstatě náhodné: „v rámci původně nenásilného shromáždění, dvě nebo více osob se začne navzájem napadat...“ (Tilly 2003: 15) Pokud by podobné jednání bylo předem plánované, jednalo by se už o násilné rituály (členové gangu vyrážejí do ulic s úmyslem vyvolat bitku, aby tak posílili své postavení atd.).

b) I strategie v užším slova smyslu může být výtržností, pokud skupina usilující o dosažení svého cíle nenásilnou cestou změní v reakci na vnější podnět v průběhu akce strategii za násilnou. Přestože tuto interpretaci nelze zcela odmítnout, přikláníme se spíše k prvnímu výkladu. Tilly (2007: 16) mimo jiné charakterizuje výtržnosti nízkou mírou koordinace. Náhlá změna nenásilné skupinové strategie na násilnou ale naopak vyžaduje poměrně značnou míru koordinace mezi členy (má-li se stále jednat o skupinovou strategii).

Podobný problém jako u výtržností nacházíme i u rozptýlených útoků. I zde stojíme před otázkou, zda je lze považovat za strategie. V tomto případě ovšem z Tillyho definice nevyplývá nahodilost násilí jak tomu je u výtržností. Rozptýlené útoky sice nejsou předem plánovaným násilím, jsou ale reakcí na překážky, výzvy či omezení. Lze si tedy představit, že zájmová skupina má určitou strategii pro dosažení cíle, která mimo jiné zahrnuje právě i rozptýlené útoky (nelze-li cíle dosáhnout jinou cestou, použije skupina násilí).

Antifašistická akce (AFA) : násilné rituály i rozptýlené útoky

Jediná česká militantní radikálně levicová skupina, česká sekce mezinárodní Antifašistické akce vznikla v roce 1996 v reakci na policejní zásahy proti radikálně levicové scéně. (Bastl 2001: 56) Jednou z pěti explicitně definovaných strategií jsou i „přímé akce (AFA mj. pokládá za nutné konfrontovat fašisty všude, kde se snaží o šíření své propagandy a ovládnutí ulic, a to i za cenu fyzického střetu; podle AFA přímá akce, která může fašistům narušit nebo zcela zkazít veškerou veřejnou činnost, má mnoho podob - od protidemonstrací a blokád míst srazů ultrapravice až po sabotáže koncertů rasistických hudebních skupin nebo militantní akce proti členům neonacistických organizací a jejich majetku“ (Mareš 2004: online).

Předem plánované akty násilí, které jsou součástí „přímé akce“ AFA, lze vcelku jednoznačně zařadit mezi násilné rituály. AFA explicitně považuje násilí za jednu ze svých strategií, byť ne primární („Násilí chápeme jako jeden z prostředků boje proti fašismu, avšak snažíme se k němu sahat, až když je to nevyhnutelné.“ Antifašistická akce 2008: online). Některé případy použití násilí ze strany AFA lze tedy považovat za „rozptýlené útoky“, např. násilnou reakci na provokace neonacistů během protidemonstrací či blokád. Takové jednání splňuje, resp. s ohledem na konkrétní okolnosti může splňovat, podmínku původně nenásilné interakce, zároveň je ale takové jednání součástí širší strategie boje AFA proti radikální pravici.

Pod poslední z Tillyho typů interpersonálního násilí, přerušené vyjednávání, mohou spadat strategie zájmových skupin, je-li jejich aktérem zájmová skupina. Alternativním aktérem v tomto případě může být jak skupina bez norem, tak institucionální skupiny (byrokracie, armáda) či stát.

Ekonomická krize a přerušené vyjednávání

Typickým příkladem přerušného vyjednávání jako strategie zájmových skupin jsou jimi organizované demonstrace. Demonstrace jako strategie s sebou nese vysoké organizační, mobilizační, personální i finanční nároky, které jsou spojeny s vysokou mírou rizika (demonstrace může např. jak upozornit veřejnost na problém demonstrující skupiny, tak – typicky v případě blokad na hranicích či demonstracích způsobujících dopravní omezení - obrátit veřejné mínění proti demonstrujícím a jejich cílům). Z toho důvodu je demonstrace či blokáda zájmovými skupinami zpravidla používána až v případě selhání dalších, méně nákladných a rizikových strategií.

Během ekonomické krize stoupá počet požadavků jednotlivých socio-ekonomických skupin obyvatelstva (a zájmových skupin je zastupujících) vůči vládě, zároveň ale klesá schopnost vlády těmto požadavkům vyhovět. Skupiny se proto uchylují ve snaze prosadit své zájmy právě k demonstracím a akcím podobného typu. Jen v průběhu února 2009 proběhly v Evropě demonstrace v Německu, Bosně, Velké Británii, Bulharsku, Francii, na Islandu, v Irsku, Lotyšsku, Litvě, Černé Hoře, Rusku a na Ukrajině. Většinu těchto demonstrací organizovaly odborové svazy a účastnili se jich stovky až tisíce demonstrantů. (Reuters 2009)

Typologie skupin využívající násilí jako strategii

U žádného typu zájmových skupin nemůžeme a priori vyloučit použití násilí jako strategie pro dosažení skupinového cíle, prosazovaného zájmu. Běžné typologie, resp. klasifikace zájmových skupin nejsou v tomto případě příliš využitelné, neboť se zpravidla soustředí na druh prosazovaného zájmu, spíše než na převažující strategie či vnitřní organizaci skupin. V následujícím textu se tedy pokusíme navrhnout typologii skupin používajících násilí.

Jako první klasifikační kritérium lze použít vnímání násilí ze strany skupiny. Toto kritérium považujeme za důležité jednak proto, že ve většině případů pravděpodobně ovlivní volbu typů násilí, které skupina používá, bude se od něj odvíjet způsob, jakým je ve skupině o použití násilí rozhodováno, a následně tedy ovlivní i četnost využívání násilí jako strategie.

- zájmové skupiny, pro něž je násilí krajní strategií

- zájmové skupiny, pro něž je násilí standardní strategií

Za „standardní“ považujeme především takovou strategii, s níž tedy není spojován žádný negativní morální či etický kontext a o jejímž použití, resp. vhodnosti jejího použití není v rámci skupiny potřeba vést větší diskuzi, než před použitím jiné strategie. Standardní strategie je většinou členů skupiny či skupinou jako celkem vnímána jako vhodný nástroj pro dosažení i dílčích cílů, a je využívána pouze s ohledem na svou efektivitu, na poměr zisků a náklad či rizik. Tyto skupiny neuznávají převažující společenské normy odmítající násilí, které je pro ně tedy prostředkem k dosažení cíle zcela srovnatelným s jinými strategiemi. S použitím násilí (alespoň v některých jeho podobách) tedy nejenže nespojují negativní morální či etický kontext, naopak často může být vnímáno jako pozitivní jev, v některých případech dokonce sloužící k budování či posilování identity dané skupiny.

Gangy: Násilí jako strategie i identita

Americký sociolog Scott Decker (1996) na základě vlastních výzkumů i studia dostupné literatury charakterizoval roli násilí v životě gangu následovně: Násilí je integrální součástí života v gangu, který se od ostatních skupin odlišuje svou schopností vytvářet strach. Právě strach vede k pozvednutí členů gangu na pozici 'elit ulice', založené na tom, že ostatní členové komunity vnímají členy gangu jako násilné. Násilí vede k větší soudržnosti a solidaritě jak v rámci gangu, tak mezi gangy. Součástí kolektivního přesvědčení (belief system) gangu je víra v neustálé nebezpečí napadení nepřátelských gangů. Tato hrozba podporuje mýtickou povahu násilí, která je vnímána silně normativně a často má symbolickou, nikoli instrumentální povahu. (blíže viz Decker 1996)

Násilí v gangu zde není vnímáno jako nežádoucí, ale nezbytný nástroj pro dosažení určitého cíle, jak tomu bylo u předcházející skupiny, násilí je naopak přirozenou až glorifikovanou součástí života gangu. Městské gangy lze v rámci v úvodu vymezeného kulturního a politického kontextu „západních demokracií“ považovat za jeden z nejpočetnějších, ne-li nejpočetnější typ zájmových skupin běžně používajících násilí. Např. podle statistik amerického ministerstva spravedlnosti, u 12% všech násilných napadení zaznamenaných v USA mezi lety 1993 – 2003 se oběť domnívala nebo bylo dokázáno, že útočník byl členem gangu. Pouze 47,2% napadení, kdy se oběť domnívala, že útočníkem je člen gangu, bylo nahlášeno policii. Podle údajů FBI pak v roce 2003 6,5% vražd bylo spojeno s činností gangu (u vražd spáchaných střelnou zbraní toto číslo vzrůstá dokonce na 9,3%). (Bureau of Justice Statistics 2005)

„Krajní“ strategie nepatří do standardního a členy skupiny universálně přijímaného souboru strategií skupiny, rozhodnutí o jejím využití tedy většinou (v závislosti na míře vnitřní demokracie skupiny) podléhá zvláštnímu rozhodovacímu procesu. I když u skupin považujících násilí za standardní strategii lze obecně (byť ne nutně) předpokládat jeho častější využití, termín „standardní“ a „krajní“ v našem pojetí neodkazují k četnosti použití, ale pouze k vnímání jeho použití ze strany samotné skupiny. Naopak jak vidíme na příkladě některých radikálních proti-potratových skupin v USA (viz rámeček), může se násilí vnímané jako krajní strategie stát i strategií převažující. Skupiny, pro něž je násilí krajní strategií, uznávají společenskou škodlivost násilí, tedy obecně nesouhlasí s jeho užíváním v rámci boje o politickou či společenskou moc či vliv, svůj cíl ovšem považují za na tolik zásadní, že je opravňuje k překročení společností nastavených pravidel. U těchto skupin lze předpokládat, že násilí považují za specifickou strategii prosazování zájmů, zcela odlišnou od ostatních způsobů. Násilí je tedy vnímáno jako negativní jev, ovšem cíl v tomto případě ospravedlňuje prostředky.

Radikální proti-potratové hnutí v USA: Účel světí prostředky

Příkladem zájmových skupin, které násilí v principu odsuzují, ale v praxi využívají, jsou skupiny radikálního proti-potratového hnutí v USA. Justin Altum (2003) analyzuje jejich přístup k problematice násilí na příkladě skupin The Army of God. Tato organizace se cítí povolána Bohem k tomu, aby zastavila provádění potratů, a dle svého vnímání proto stojí nad zákony USA. Propaguje tzv. ospravedlnitelné vraždy, tedy především zabíjení doktorů provádějících potraty ve jménu obrany nevinných životů. Už sama tato argumentační linie dokazuje, že skupina vnímá násilí / vraždu jako čin s výrazným negativním morálním významem, vnímá společenskou škodlivost extrémního násilí: vražda nenarozeného dítěte je ovšem natolik závažným činem, že ospravedlňuje eliminaci pachatele (který tak nemůže v činnosti pokračovat). Skupina The Army of God prokazatelně stála za několika vraždami doktorů z potratových klinik (k první z nich došlo v roce 1993, kdy člen organizace Michael Griffin zastřelil doktora Davida Gunna, čímž inspiroval další aktivisty). Organizace vypracovala vlastní manuál, v němž vymezuje 99 metod, jak zastavit potraty. Kromě vraždy patří mezi uvedené metody např. i bombový útok. (Altum 2003)

Postoj těchto skupin dobře ilustruje Juergensmeyer (2007:28), který uvádí příklad luterského pastora Mika Braye, člena jedné z proti-potratových skupin, usvědčeného z bombového útoku na interrupční kliniku, jemuž ... „násilí samo o sobě nepřináší žádné potěšení. K násilným prostředkům se uchýlil je s konkrétním cílem a z toho důvodu vykládal události, k nimž došlo, jako ‚obránné akce‘ ve jménu ‚nenarozených‘.“ Pro pachatele tohoto typu násilí je společné hledání teologické ospravedlnění násilí ve stylu teorie spravedlivé války.

Druhým kritériem, které můžeme použít pro rozlišení jednotlivých druhů zájmových skupin

používajících násilí, je četnost využívání násilí. Z tohoto pohledu můžeme rozlišit mezi dvěma druhy zájmových skupin:

- zájmové skupiny, pro něž je násilí častou strategií

- zájmové skupiny, pro něž je násilí výjimečnou strategií

Kritérium četnosti se nevztahuje k absolutnímu, ale k relativnímu počtu případů, kdy skupina využila násilí jako strategii. Jinými slovy, nejde o to, kolikrát bylo násilí použito jako strategie v určitém časovém úseku, ale o to, jak velký je podíl násilných strategií na souboru všech strategií skupiny. Za „častou“ strategii považujeme takovou, která je zájmovou skupinou v dlouhodobém horizontu využívána přibližně stejně často nebo častěji, než většina dalších skupinou využívaných strategií. Za „výjimečnou“ strategii považujeme takovou, která je využívána výrazně méně často než většina dalších skupinou využívaných strategií.

Na základě dvou uvedených kritérií je možné vytvořit jednoduchou typologii zájmových skupin používajících násilí.

1) Zájmové skupiny používající násilí jako krajní - častou strategii

Jedná se o skupiny, které obecně odmítají použití násilí ve společnosti, ale zároveň považují svůj cíl za natolik společensky (či jinak) důležitý, že jeho dosažení ospravedlňuje použití násilí. Poměr zisků a nákladů použití násilí je pro tento typ zájmových skupin v průměru příznivější než u jiných strategií. Lze totiž předpokládat, že v případě stejného poměru zisků a nákladů by skupina volila takovou strategii, s níž nespojuje žádný negativní etický či morální kontext. Rozdíl mezi násilím a ostatními strategiemi přitom musí být dostatečně velký, aby se skupina rozhodla násilí použít i přes to, že ho obecně odmítá. Druhou možností používání násilí jako časté strategie u těchto skupin je neexistence jiných nástrojů, které by zájmová skupina mohla využít pro dosažení svého cíle.

2) Zájmové skupiny používající násilí jako krajní - výjimečnou strategii

I tyto skupiny obecně odmítají násilí, ovšem svému cíli přikládají tak velký význam, že jeho dosažení v očích skupiny ospravedlňuje použití násilí. Na rozdíl od prvního typu ale tyto zájmové skupiny mají

k dispozici více nástrojů k dosažení svého cíle a poměr zisků a nákladů použití násilí není v průměru pro skupinu dostatečně příznivý, aby volila násilí jako častou strategii. Pouze ve výjimečných případech jsou zisky natolik velké, aby by převážily náklady natolik, aby byla skupina motivována k použití jinak nežádoucí strategie.

3) Zájmové skupiny používající násilí jako standardní - častou strategii

Třetí typ skupin nepřikládá násilí a priority negativní kontext, a zároveň je poměr zisků a nákladů jeho použití z pohledu skupiny stejně příznivý či příznivější, než je tomu v případě dalších strategií. Specifickým případem zájmových skupin tohoto typu jsou skupiny, pro něž násilí představuje pozitivní jev, a může proto být využíváno bez ohledu na možné zisky a ztráty.

4) Zájmové skupiny používající násilí jako standardní - výjimečnou strategii

Posledním typem zájmových skupin v navržené typologii jsou ty zájmové skupiny, které sice nepřikládají násilí negativní kontext, ovšem považují ho za strategii s nepříznivým poměrem zisků a nákladů. Násilí jako strategie není takovou skupinou využíváno často jednoduše proto, že to pro skupinu není výhodné.

Závěr

Strategie zájmových skupin spočívající v násilí nebo násilí zahrnující jsou velice heterogenním typem jednání zájmových skupin. Cílem tohoto textu bylo, mimo jiné, pokusit se o jejich systematizaci. V textu jsme pracovali s definicí zájmových skupin Ulricha von Allemanna a pojem „strategie“ jsme definovali plánované (realizované či nerealizované) jednání směřující (přímo či nepřímo) k dosažení určitého cíle, prosazení určitého zájmu. Při zkoumání různých typů násilí jako potenciálních strategií zájmových skupin jsme vyšli z typologie Charlese Tillyho. Ukázalo se, že ze sedmi Tillym definovaných typů kolektivního personálního násilí jich pět připadá v úvahu jako strategie zájmových skupin. Celkově lze říci, že násilí představuje významnou strategii, kterou může za určitých okolností použít jakýkoli typ zájmové skupiny.

Zájmové skupiny využívající násilí jako strategii jsme rozdělili na základě dvou kritérií: Dle kritéria vnímání násilí ze strany zájmové skupiny (za je násilí přiřazován negativní morální kontext) jsme rozdělily skupiny na ty, pro něž je násilí krajní strategií, a na skupiny, pro něž naopak představuje strategii standardní. Druhým kritériem pro dělení skupin byla četnost využívání násilí jako strategie.

Výsledkem aplikace druhého kritéria bylo rozdělení skupin na zájmové skupiny využívající násilí jako častou strategii a zájmové skupiny, pro něž je násilí strategií výjimečnou. Pomocí obou kritérií jsme vytvořili jednoduchou typologii zájmových skupin využívajících násilí jako strategii.

Vzhledem k množství forem a podob, které na sebe může násilí brát, zůstává systematizace a zmapování tohoto tématu jednou z výzev, kterým se politologie zatím plně nepostavila. Alespoň o částečné vyplnění této mezery jsme se proto pokusili v předloženém textu.

Poznámky:

1) Článek byl zpracován v rámci Výzkumného záměru Politické strany a reprezentace zájmů v soudobých evropských demokraciích (kód MSM0021622407). Děkuji anonymním recenzentům za přínosné připomínky.

2) Právě proto, že problematika využívání násilí ze strany teroristických skupin je podobně a kvalitně zpracována v ČR i zahraničí, nepovažujeme za potřebné se jí v tomto textu blíže zabývat. K tématu viz např. Eichler 2007, Frey 1991, Gomez 2005, Horgan 2005, Mareš 2004, Souleimanov 2006, Stout 2002, Strmiska 2000, Juergensmeyer 2007.

3) Některé z definic zájmových skupin pracují politickým působením organizace jako s definičním kritériem. Tyto definice vylučují např. celou řadu zájmových organizací, jejichž působení je zaměřeno dovnitř (např. kluby jógy). Více k této problematice i obecně problematice hledání definice zájmových skupin viz Fiala 1999.

4) I zde se tedy ukazuje kontextuální podmíněnost chápání toho, co jsou a co nejsou zájmové skupiny.

5) V případě byrokratických skupin, firem a jiných institucí podobného charakteru se skutečně ocitáme na tenkém ledě. Zcela jistě totiž existují zaměstnanci, kteří vykonávají svou práci především proto, že věří v cíle, které zaměstnavatelská organizace sleduje. I přesto se domníváme, že zaměstnance nelze vnímat jako členy zájmové skupiny, protože vztah mezi nimi a skupinou je regulován jinými pravidly, jak z hlediska právního, tak společenského.

6) V tomto textu nerozlišujeme mezi strategickými a taktickými rozhodnutími, veškeré jednání směřující k dosažení cíle či prosazení zájmu považujeme za strategické.

7) Např. klasická a zřejmě i nejužívanější definice zájmu od Maxe Webera (zájem jako „čistě účelová orientace jednání jednotlivců podle stejnorodých očekávání“ citováno dle Fiala 1999: 52) není pro náš účel vhodná vzhledem ke svému zaměření na jednotlivce i obtížné operacionalizaci.

8) Vycházíme zde z Almondovy typologie zájmových skupin (blíže viz Říchová 2000: 67). Almond hovoří o anomických zájmových skupinách (zájmových skupinách bez norem), nesdružených zájmových skupinách, institucionálních zájmových skupinách a sdružených zájmových skupinách. Námi používané vymezení zájmových skupin je užší než Almondovo a v podstatě koresponduje s jeho kategorií sdružených zájmových skupin. Pokud v textu vycházíme z Almonda, nahrazujeme jím používaný výraz „zájmová skupina“ termínem skupina. Toto řešení předchází nejasnostem ohledně významu spojení „zájmová skupina“.

9) Zde je potřeba opět připomenout, že se pohybujeme na úrovni ideálních modelů: skupina od skupiny se mohou ve svém vnímání lišit, stejně tak jako se bude lišit postoj jednotlivých členů skupin. Blíže k problematice identity zájmových skupin viz např. Albert 2008, Heaney 2006.

10) Problémem této definice je otázka, co považujeme za „výrazně“ méně časté použití určité strategie. Odpověď ovšem závisí na celkovém počtu strategií, které zájmová skupina využívá, je tedy potřeba termín výjimečná strategie operacionalizovat ve vztahu k charakteristikám zkoumaných skupin.

11) Mezi náklady počítáme nejen skutečné náklady na realizaci strategie, ale i rizika jejího použití.

Literatura a zdroje:

Albert, C. D. , 2008: Identity and Violence: Analyzing Ethnic Group Behavior in Conflict. Paper presented at the annual meeting of the APSA 2008 Annual Meeting, Hynes Convention Center. Boston: Massachusetts. Dostupný z WWW: http://www.allacademic.com/meta/p280346_index.html, ověřeno ke dni 18.4.2009.

Altum, J., C. 2003. Anti-Abortion Extremism: The Army of God. *Chrestomathy: Annual Review of Undergraduate Research at the College of Charleston* 2: 1-12. Dostupný z WWW:
<http://www.cofc.edu/chrestomathy/vol2/altum.pdf>, ověřeno ke dni 20.2.2009.

Antifašistická akce. 2008. Naše postoje. Dostupný z WWW:
<http://antifa.cz/26-mteorie-na-e-postoje.html>, ověřeno ke dni 27.2.2009.

Arendtová, H. 1995. O násilí. Praha: ISE, edice Oikúmené.

Banfield E., C. 1961. *Political Influence: A contribution to the theoretical understanding of patterns of political pressure in various settings*. New York: The Free Press of Glencoe.

Bastl, M. 2001. *Radikální levice v České republice: Devadesátá léta dvacátého století*. Brno: Mezinárodní politologický ústav.

Bufacchi, V. 2005. Two Concepts of Violence, *Political Studies Review* 3: 193-204.

Bureau of Justice Statistics. 2005. *Violence by Gang Members 1993 – 2003*. Dostupný z WWW:
<http://www.ojp.usdoj.gov/bjs/abstract/vgm03.htm>, ověřeno ke dni 27.2.2009.

CNN. 2006. Greenpeace, whalers clash at sea, 9.1.2006. Dostupný z WWW:
<http://edition.cnn.com/2006/WORLD/asiapcf/01/08/greenpeace.clash/index.html>, ověřeno ke dni 1.3.2009.

Decker, S., H. 1996. Collective and Normative Features of Gang Violence. *Justice Quarterly* 13/2: 243-264.

Eichler, J. 2007. *Terorismus a války na počátku 21. století*. Praha: Karolinum.

Fiala, P. 1999. Definice zájmových skupin. K některým teoretickým problémům politologického výzkumu organizovaných zájmů. Politologický časopis VI/1: 52 – 60.

Fiala, P., Strmiska, M. 1998. Teorie politických stran. Brno: Barrister&Principal.

Frey, R., G., Morris, Ch., W. 1991. Violence, Terrorism and Justice. Cambridge: Cambridge University Press.

Gomez, J., Jr. 2005. Terrorist Motivations for the Use of Extreme Violence. Strategic Insights IV/5. Dostupný z WWW: <http://www.ccc.nps.navy.mil/si/2005/May/lewelingMay05.asp>, ověřený ke dni 1.3.2009.

Graves, S. 2004. The Impact of Violent and Nonviolent Action on Constructed Realities and Conflict. Dostupný z WWW: www.prodsyse.com/conflict/Nonviolence&Reality.pdf, ověřeno ke dni 23.2.2009.

Greenpeace International Annual Report. 2007. Dostupný z WWW: <http://www.greenpeace.org/international/press/reports/gpi-annual-report-2007>, ověřeno ke dni 1.3.2009.

Greenpeace. 2008. Japanese whaling ship outlawed. Dostupný z WWW: <http://www.greenpeace.org/international/news/japanese-whaling-ship-outlawed281008>, ověřeno ke dni 1.3.2008.

Greenpeace. Dostupný z WWW: www.greenpeace.org, ověřeno ke dni 27.2.2009.

Greenpeace. Greenpeace actions save whales. Dostupný z WWW: <http://www.greenpeace.org/australia/news-and-events/opinion/greenpeace-actions-save-whales>, ověřeno ke dni 23.2.2009.

Greenpeace: Whaling. Nedatováno. Dostupný z WWW:
<http://www.greenpeace.org/international/campaigns/oceans/whaling>, ověřeno ke dni 1.3.2009.

Horgan, J. 2005. *The Psychology of Terrorism*. London: Routledge.

Heaney, M., T. 2006. *Identity Crisis: How Interest Groups Struggle to Define Themselves in Washington*. Paper presented at the annual meeting of the The Midwest Political Science Association, Palmer House Hilton, Chicago: Illinois. Dostupný z WWW:
http://www.allacademic.com/meta/p137814_index.html, ověřeno ke dni 18.4.2009.

Jandourek, J. 2001. *Sociologický slovník*. Praha: Portál.

Juergensmeyer, M. 2007. *Teror v mysli boží: Globální vzestup náboženského násilí*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.

Keller, J. 2007. *Sociologie organizace a byrokracie*. Praha: SLON.

Kollman, K. 1998. *Outside Lobbying: Public Opinion and Interest Groups Strategies*. Princeton: Princeton University Press.

Larsson, J., P. 2004. *Understanding Religious Violence, Thinking Outside the Box on Terrorism*. Aldershot: Ashgate Publishing.

Mackenzie, J. 2007. *Farmer-activist Bove joins French presidential race*. 31.1.2009. Reuters. Dostupný z WWW: <http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSL31811506>, ověřeno ke dni 28.2.2009.

Maliňáková, J. 2004. *Ku Klux Klan*. Brno: MU. Diplomová práce.

Mareš M. 2003. Otázky vymezení a typologie politického násilí. Politologický časopis 4/X: 338-348.

Mareš, M. 2004. Anarchistický terorismus v České republice po roce 1989. Rexter 2. Dostupný z WWW: <http://www.barrister.cz/strat/rexter/page.php?id=26>, ověřeno ke dni 28.2.2009.

Mareš, M. 2005. Terorismus v ČR. Brno: Centrum strategických studií.

Reuters. 2009. Factbox – Financial crisis sparks unrest in Europe, 26.2.2009. Dostupný z WWW: <http://www.reuters.com/article/latestCrisis/idUSLQ87702>, ověřeno ke dni 1.3.2009.

Snell, W., College, L. 1989. The Revised Ku Klux Klan in East Tennessee. Border States: Journal of the Kentucky-Tennessee American Studies Association 7. Dostupný z WWW: <http://spider.georgetowncollege.edu/HTALLANT/border/bs7/snell.htm>, ověřeno ke dni 1.3.2009.

Souleimanov, E. et a. 2006. Terorismus: válka proti státu. Praha: Eurolex Bohemia.

Stout, Ch., E. 2002. The Psychology of Terrorism: Clinical Aspects and Responses (Psychological Dimensions to War and Peace Series. New York: Praeger Publisher.

Strmiska, M. 2000. „Ozbrojená opozice“ Studie k subverzívnímu terorismu. Brno: Mezinárodní Politologický ústav.

Tilly, Ch. 2003. The Politics of Collective Violence. New York: Cambridge University Press.

Valterová, A. 2003. Vliv zemědělských zájmových skupin na jednání ČR o vstupu do EU. bakalářská práce.

Victor, J., N. 2002: Predeicting Interest Group Strategies: A Study of Interest Groups and Bills.

Washington University in St. Louis Working Paper 441. Dostupné z WWW:

http://www.pitt.edu/~jnvictor/links/jnv_mpsa2002_predstrat.pdf, ověřeno ke dni 1.3.2009.